

VERDENS STRENGESTE? F

Sosiale normer i Norge

VIDAR SCHEI er professor ved Institutt for strategi og ledelse ved NHH og forsker i FOCUS-programmet og CORE-gruppen (Cooperation and Relationship Research). Hans faglige interesser er særlig knyttet til samarbeid, og inkluderer temaer som team, forhandlinger, kultur og ledelse.

MICHELE J. GELFAND er professor i psykologi ved University of Maryland i USA. Hun forsker på fenomener knyttet til kultur, forhandlinger, konflikt og mangfold. Hun er hovedarkitekten bak forskningen på kulturell strenghet og mottok i 2017 prisen for «Outstanding International Psychologist» fra den amerikanske psykologforeningen.

SAMMENDRAG

Noen kulturer gir stort spillerom for hvordan en kan opptre, mens andre har strenge sosiale normer som begrenser spillerommet. Norge er blant landene som har de aller strengeste sosiale normene. Og land vi kan sammenligne oss med? Pakistan, India

og Sør-Korea. Formålet med denne artikkelen er å belyse hvorfor Norge har så strenge sosiale normer, samt implikasjonene av dette. Samtidig peker vi på flere tankevekkende funn som indikerer at Norge virkelig er noe for seg selv.

I en global hverdag blir det stadig viktigere å forstå og håndtere kulturelle utfordringer. Det kanskje viktigste verktøyet for å få til effektiv samhandling mellom kulturer er kunnskap om sosiale normer. Sosiale normer er de uskrevede reglene for oppførsel. Slike normer danner på mange måter spillereglene i et samfunn og er nyttige og nødvendige fordi de bidrar til å guide og regulere hvordan vi skal opptre sammen med andre. Det generelle spillerommet for ulike typer atferd varierer imidlertid sterkt mellom kulturer. I noen kulturer er de sosiale normene svært strenge; det er klare forventninger til hvordan en skal opptre, og lav toleranse for avvik (*tight cultures*). Andre kulturer har svakere sosiale normer, og det er større handlingsrom for ulike typer atferd (*loose cultures*).

For å få bedre kunnskap om strengheten i de sosiale normene i ulike land gjennomførte vi en større inter-

nasjonal studie som tidligere er publisert i *Science* (Gelfand mfl., 2011). Vi så nærmere på hvilke land som hadde strenge versus svake sosiale normer, hvorfor det var blitt slik, og hvordan dette påvirket innbyggerne i landet. Formålet med artikkelen i dette nummeret er å kort presentere resultatene fra denne internasjonale undersøkelsen, for deretter å sette søkelyset på de sosiale normene i Norge. Vi drøfter de unike historiske og kulturelle forholdene som kan forklare de strenge normene, samt mulige implikasjoner av disse. Samtidig presenterer vi flere tankevekkende funn som tyder på at Norge – kulturelt sett – er et interessant og særegent land.

HVA ER STRENGHETEN I SOSIALE NORMER?

Det første målet med den internasjonale studien (Gelfand mfl., 2011) var å kartlegge strengheten i sosiale

normer, det vil si graden av *cultural tightness*, eller kulturell strenghet, i ulike land. Kulturell strenghet (KS) omhandler handlingsrommet en opplever i sosiale situasjoner, og bygger på teorier innen kulturell psykologi. Dette begrepet ble først benyttet av antropologen Pelto (1968) til å beskrive eldre samfunn, men er ikke tidligere brukt for å studere nyere samfunn. Vi spurte derfor nærmere 7 000 respondenter i 33 land fra fire verdensdeler om hvordan de opplevde strengheten i de sosiale normene i sitt land. De ble bedt om å ta stilling til utsagn som «Det finnes mange sosiale normer som det er forventet at folk retter seg etter i dette landet», «I dette landet er det klare forventninger til hvordan folk bør oppføre seg i de fleste situasjoner», og «Dersom noen oppfører seg på en upassende måte i dette landet, vil andre sterkt mislike dette» Basert på seks slike spørsmål ($\alpha = 0,85$) ble det laget et mål for strengheten i sosiale normer i de ulike landene. Resultatene viste at det generelt var enighet om graden av KS innad i de ulike landene, men at det var store forskjeller mellom landene.¹

Ettersom KS er en ny dimensjon for å beskrive kulturen i moderne samfunn, sammenlignet vi denne dimensjonen ved å se på korrelasjoner med en rekke kjente kulturdimensjoner som blant annet Hofstedes (2001) kultur mål², GLOBE-prosjektet (House, Hanges, Javidan, Dorfman, & Gupta 2004) og Schwartz' (1994) kulturdimensjoner. Analysene viste at KS er et unikt begrep som skiller seg fra tidligere etablerte kultur mål (diskriminant validitet). Vi sammenlignet også med en rekke mål som forventes å samsvare med KS, og fant at KS korrelerte høyt med vurderingen til en uavhengig ekspert (Harry Triandis), med resultater fra tidligere spørreundersøkelser (bl.a. hentet fra World Value Survey) som studerer holdninger til sosiale avvik samt mer objektive mål (konvergent validitet). Av mer fornøyelige eksempler på det siste finner vi blant annet at land med høy KS har en lavere andel som rapporterer at de skriver med venstre hånd (uniformeringspress) og har

mer nøyaktige offentlige klokker (behov for orden) enn land med lav KS.

HVA PÅVIRKER STRENGHETEN I SOSIALE NORMER?

Det andre målet med den internasjonale studien var å undersøke hvilke forhold som kan forklare hvorfor det er forskjeller i strengheten i sosiale normer. For det første fant vi at *historiske og økologiske forhold* synes å forklare forskjeller i KS. Land som har møtt mange trusler i form av ressursknapphet, befolkningstetthet, naturkatastrofer, smittsomme sykdommer, konflikt om landområder etc., har måttet utvikle strenge sosiale normer for å kunne koordinere seg og håndtere disse utfordringene best mulig for å overleve. Sammenlignet med land med svake sosiale normer fant vi derfor at land med strenge sosiale normer blant annet hadde en større befolkningstetthet i år 1500 og i år 2000, større mangel på naturressurser som rent vann og ren luft, større utbredelse av tuberkulose, større spedbarns- og barnedødelighet og flere territoriale trusler fra naboland. Land som er utsatt for mange farer, har altså høyere KS enn land som i mindre grad er utsatt for ulike trusler.³

For det andre fant vi at *institusjonelle forhold og praksiser* synes å bidra til å forme og forsterke de sosiale normene i et land. Sammenlignet med land med svake sosiale normer fant vi at land med strenge sosiale normer blant annet har mer autokratiske regler som undertrykker dissens, mindre åpenhet i media, færre politiske rettigheter, mer politi per innbygger, strengere straffer (for eksempel dødsstraff), mindre kriminalitet (for eksempel færre mord og innbrudd), flere som deltar i religiøse aktiviteter, og færre som deltar i aktiviteter som utfordrer institusjoner (for eksempel demonstrasjoner). Handlingsrommet for hva som er passende atferd innenfor områder som forvaltning, media og kriminalsektoren, later altså til å være sterkere regulert i land med høy KS enn i land med lav KS. Dette bidrar til å forsterke og opprettholde strengheten i de sosiale normene i landet.

1. Se ellers en detaljert beskrivelse av de metodiske aspektene i «supporting online material» i den internasjonale studien (Gelfand mfl., 2011).

2. *Tightness* er positivt korrelert med Hofstedes (2001) kulturelle verdi kollektivism ($r = 0,47, p = 0,01$), men er distinkt forskjellig. Kollektivism er knyttet til i hvilken grad individer opplever sterke bånd til sine inngrupper, men omhandler ikke hvor gjennomgripende sosiale normer er, eller hvor mye toleranse det er for avvikende atferd.

3. Nyere studier av evolusjonære spill situasjoner antyder også at denne linken er kausal; grupper utsatt for trusler overlever ikke hvis de ikke utvikler strenge normer (Roos, Gelfand, Nau, & Kun, 2015).

HVORDAN PÅVIRKER STRENGHETEN I SOSIALE NORMER OSS?

Det tredje målet med den internasjonale studien var å undersøke hvordan strengheten i sosiale normer relaterer seg til atferd i dagligdagse situasjoner og til psykologiske karakteristika hos innbyggerne. For det første fant vi at strengheten i de sosiale normene er knyttet til *begrenset handlingsrom i konkrete dagligdagse situasjoner*. Vi ba alle deltakerne i studien om å ta stilling til hvor passende de selv mente at tolv ulike atferder (for eksempel le høyt, spise, gråte, flørte, banne, synge) var i 15 ulike situasjoner (for eksempel buss, begravelse, jobbintervju, heis, restaurant, bibliotek). De svarte dermed på 180 (12 x 15) spørsmål om kombinasjoner av atferder/situasjoner, for eksempel «Hvor passende er det å le høyt på et bibliotek?» og «Hvor passende er det å synge på en buss?». Basert på gjennomsnittet av disse svarene for de enkelte land beregnet vi en indikator på hvor begrenset innbyggerne opplevde at atferdsrepertoaret var i dagligdagse situasjoner i landet.⁴ Denne indikatoren var høyt korrelert med strengheten i sosiale normer generelt (KS) ($r = 0,55, p < 0,01$). Respondentene i land med strenge sosiale normer opplevde mindre handlingsrom for ulike typer konkret atferd i dagligdagse situasjoner enn respondentene i land med svake sosiale normer.

For det andre fant vi at strengheten i sosiale normer er knyttet til *psykologiske karakteristika hos individene*. For eksempel fant vi at deltakere fra land hvor handlingsrommet oppleves som begrenset, har mer impuls kontroll, mer behov for struktur, bedre evne til selvovervåking og er generelt mer forsiktige og plikt oppfyllende. Det synes derfor som de psykologiske egenskapene på individnivå er tilpasset kulturen på samfunnsnivå (KS): Innbyggere i land med strenge sosiale normer – hvor forventningene til hva som er passende atferd, er strenge – har større evne til å regulere sin atferd og innordne seg de begrensingene som kulturen legger, enn innbyggere i land med svake sosiale normer.

For å oppsummere: Strengheten i sosiale normer er en «ny» og målbar kulturdimensjon med stor variasjon

4. Det er ikke gitt at den atferden respondentene angir som passende eller ikke, stemmer med hvordan en faktisk opptrer. En nyere studie av Realo, Linnamägi og Gelfand (2015) antyder imidlertid at det er stor grad av samsvar mellom det som angis som passende atferd, og den atferden som observeres.

mellom land. Det synes å være en historisk og økologisk forklaring på hvorfor noen land utvikler strengere sosiale normer enn andre, og en institusjonell forklaring på hvorfor disse forskjellene opprettholdes og forsterkes. Disse forskjellene manifesterer seg blant annet i hvor begrenset handlingsrom en opplever i konkrete dagligdagse situasjoner, og preger psykologiske karakteristika hos innbyggerne i landet.⁵

HVOR STRENGE ER DE SOSIALE NORMENE I NORGE?

La oss nå se nærmere på hvordan Norge kommer ut i strenghet i sosiale normer sammenlignet med andre land. Resultatene er vist i figur 1. Landene med de strengeste sosiale normene i undersøkelsen er Pakistan, Malaysia, India, Singapore, Sør-Korea og Norge. I den andre enden av skalaen finner vi landene med de svakeste sosiale normene: Ukraina, Estland, Ungarn, Israel, Nederland og Brasil.

Interessant nok virker ikke strengheten i de sosiale normene å være relatert til velstand. Land med svake sosiale normer har ikke lavere eller høyere BNP enn land med strenge sosiale normer. Strengheten er heller ikke lineært relatert til tilfredshet med livet, men har en omvendt U-formet sammenheng. Det vil si at ingen av ytterpunktene er optimale; innbyggerne i land med veldig svake eller veldig strenge sosiale normer er mindre tilfredse med livet enn innbyggerne i land med middels strenge normer. «Passe» strenge normer synes altså å være det beste for opplevd livskvalitet.

Ser vi nærmere på de norske dataene, var det totalt 252 respondenter som besvarte undersøkelsen.⁶ Snittalderen var knappe 32 år (SD = 11), litt over halvparten var kvinner (56 %), og litt under halvparten var

5. Resultatene i den internasjonale studien synes å være robuste. En undersøkelse av kulturell strenghet i de 50 amerikanske statene viser samme resultatbildet som i den internasjonale undersøkelsen (Harrington & Gelfand, 2014). Nyere forskning har også begynt å se på nevrobiologiske forhold, og finner blant annet forskjeller i hvordan brudd på sosiale normer oppleves i ulike kulturer (Mu, Kitayama, Han, & Gelfand, 2015).

6. Data er primært samlet inn i Bergen og omegn, men cirka halvparten av deltakerne var studenter med bakgrunn fra hele landet. Respondentene hadde generelt stor variasjon med hensyn til personlige og yrkesmessige karakteristika. Utvalgsprosedyrene var tilsvarende i andre land. Utvalget i studien er imidlertid ikke representativt for Norges befolkning, og resultatene må derfor tolkes i lys av dette.

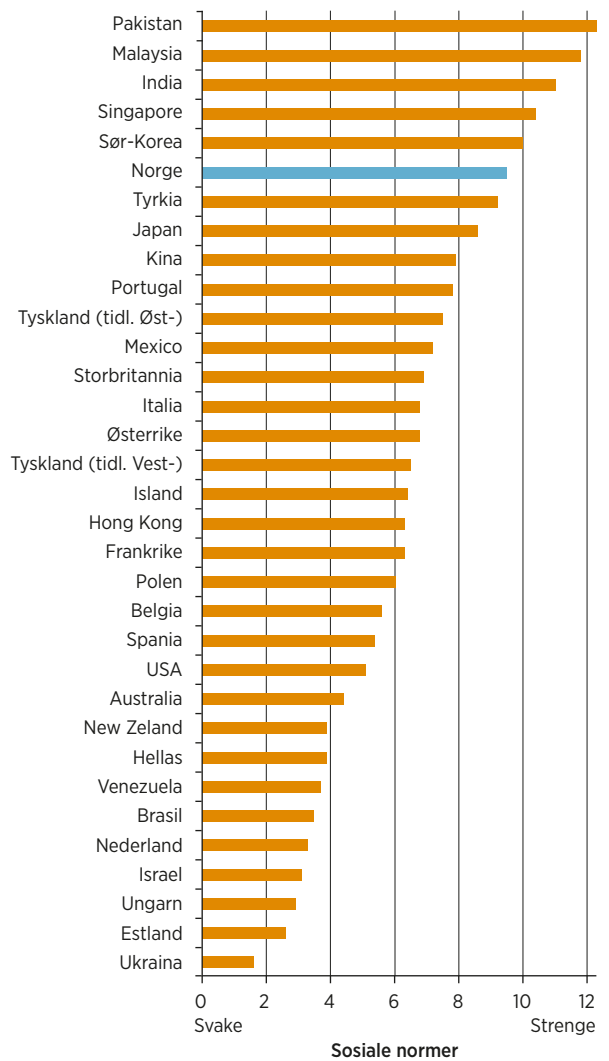
studenter (46 %). Deltakerne i undersøkelsen var generelt samstemte om at vi har strenge sosiale normer i Norge. Denne oppfatningen gjaldt uavhengig av for eksempel respondentenes alder, yrkesbakgrunn, erfaring, sivilstatus, om de var student eller ikke, om de hadde barn eller ikke, antall barn, trosretning og sosioøkonomisk klasse. Det eneste skillet vi ser, er at kvinner opplevde de sosiale normene i Norge som noe strengere enn menn ($p = 0,03$), men forskjellen er relativt ubetydelig ($\eta^2 = 0,02$).

HVORFOR ER DE SOSIALE NORMENE I NORGE SÅ STRENGE?

Det er interessant å se at Norge synes å ha så strenge sosiale normer. Funnene er imidlertid nokså overraskende når vi undersøker dataene nærmere. Ser vi for eksempel på de historiske og økologiske faktorene målt i den internasjonale studien, predikerer nærmere 80 prosent av disse indikatorene svake sosiale normer i Norge. Vi har for eksempel ikke høy befolkningstetthet eller knapphet på naturressurser. Vi har få territoriale konflikter, er i liten grad utsatt for naturkatastrofer og har få helse- og sykdomsproblemer. Ser vi på de institusjonelle forholdene i Norge, så er bildet det samme. Norges resultater på over 80 prosent av indikatorene som ble målt, skulle medvirke til at vi har svake sosiale normer. Vi har for eksempel stor grad av åpenhet i media, stor grad av frihet i form av politiske rettigheter og sivil frihet, er i liten grad regulert av religiøse aktiviteter og utfordrer gjerne institusjoner ved å delta i kollektive aksjoner som demonstrasjoner eller streiker. Alt dette skulle altså tilsi at vi har svake sosiale normer. Så hvordan kan det ha seg at Norge likevel skårer blant landene med de strengeste sosiale normene?

En forklaring kan være at det finnes noen forhold som har spesiell gjennomslagskraft. Resultatene for Norge er tross alt i tråd med noen nøkkelfaktorer som er forventet å predikere høy KS. En slik faktor kan være Norges *svært* lave andel jordbruksareal. Dette er en knapphet på ressurser som historisk kan ha bidratt til at vi har måttet innordne oss med strengere sosiale normer for å koordinere vår innsats for å overleve (Gelfand et al., 2011). Det er likevel få faktorer som synes å kunne forklare hvorfor de sosiale normene i Norge skulle ha utviklet seg til å bli blant verdens strengeste.

FIGUR 1 Strenghet i sosiale normer i 33 land (basert på Gelfand mfl. 2011).

En annen forklaring er kanskje derfor at det er faktorer som ikke er målt i den internasjonale studien, som kan bidra til å forklare Norges strenge sosiale normer i denne undersøkelsen. Ethvert land vil ha sine unike historiske og kulturelle forhold som ikke lar seg fange fullt ut i dataene. Den internasjonale studien har tross alt bare målt et lite utvalg av faktorer, og det er langt fra sikkert at disse faktorene er de mest sentrale for å forstå Norges unike utvikling. Spørsmålet er i så fall hvilke forhold som kan være viktige for Norge.

HVA ER SPESIELT MED NORGE?

Det er flere forhold som kan tenkes å forklare hvorfor Norge kan ha strenge sosiale normer. Noen av disse er unike for Norge, mens andre er forhold vi deler med andre. I sum vil imidlertid ethvert land ha sitt unike «DNA». La oss derfor drøfte noen historiske/økologiske, institusjonelle og psykologiske forhold som kan hjelpe oss til å forstå de sosiale normene i Norge.

HISTORISKE OG ØKOLOGISKE FORHOLD: «DER INGEN SKULLE TRU AT NOKON KUNNE BU ...»

Ett av de mest åpenbare trekkene ved Norge er at det er et land som ligger langt mot nord, med et relativt tøft klima. Et slikt klima kan ha bidratt til å utvikle strenge sosiale normer, fordi overlevelse under slike forhold krever god koordinering. Tilsvarende kan land med andre klimatiske utfordringer – for eksempel i form av svært høye temperaturer – møte lignende utfordringer. Tidligere forskning finner klare indikasjoner på at klima og kultur har nære bånd (Van de Vliert, 2009). Vi finner imidlertid ikke noen systematisk sammenheng mellom klima og strengheten i sosiale normer i de landene som er med i denne undersøkelsen. Det kan skyldes at det ikke finnes en slik sammenheng, eller det kan være at materialet er for lite til få frem en slik relasjon.

Et annet trekk ved Norge er at det historisk har vært et jordbruks- og fiskesamfunn med spredt bosetning, store avstander og utfordrende topografi. Norge er for eksempel – nest etter Island – Europas tynneste befolkede land vurdert ut fra antall innbyggere per kvadratkilometer (Hompland, 2006). Vi har med andre ord vært et karrig land med små og dårlige jordbruksarealer. Norge ble i tillegg hardt rammet av Svartedauden på midten av 1300-tallet, der så mange som kanskje to tredjedeler av alle mennesker i Norge døde (Sørensen, 2006). Avant og Knutsen (1993, s. 451) konkluderer med henvisning til historikeren Thomas K. Derry (1968) at Svartedauden «ødelte den norske adelen og etterlot Norge som en nasjon med bønder som kjempet i mer enn to århundrer for å bygge opp igjen gårder som ble forlatt under pesten» (vår oversettelse). Verken staten eller overklassen kom seg etter denne katastrofen (Sørensen, 2006). Dette har trolig bidratt til små klasseforskjeller og bygdas sterke posisjon i Norge. Antropologen Hans Christian Sørhaug (1984) hevder for eksempel at bygda er Norges totem, altså det ytre symbolet på

det fellesskapet som egentlig dyrkes i et samfunn. Han skriver: «Bygda er preget av sosial nærhet og stabilitet, sammenvevde sosiale nettverk og en grunnleggende idé om likhet» (1984, s. 63). Utviklingen av sosialdemokratiets sterke posisjon i Norge kan derfor delvis forstås på bakgrunn av dette.

Et annet historisk særtrekk som kan bidra til å forklare utviklingen av strenge sosiale normer, er at Norge helt frem til 1905 var en kolonistat. Spesielt tiden frem til løsrivelsen fra Danmark i 1814 var preget av en manglende nasjonsidentitet. Historikeren Øystein Sørensen (2006, s. 16) uttaler: «Det er vanskelig å snakke om noen felles kultur i Norge i årene før 1814, det var få eller ingen samlende institusjoner, symboler og ritualer.» Et interessant perspektiv på betydningen av å være en kolonistat finner vi hos innvandrere og innvandrerforsker Julian Kramer (1984). Med bakgrunn fra Sør-Afrika mener han at norsk identitet kan forstås som et produkt av stammetilhørighet og underutvikling. Stammene har vokst frem fra de ulike lokale forankringene i bygdene, men som underutviklet koloni har disse stammene stått sammen mot en felles «fiende». «Norsk nasjonal identitet må derfor sees som et resultat av en lang anti-kolonial kamp. Utviklingen av slike nasjonale bevegelser krever at *likhet* blir understreket og *forskjeller* sett bort fra.» (Kramer, 1984, s. 93) Norsk identitet er derfor sterkt knyttet til at en kommer fra Norge: «En er enten norsk eller ikke. Det finnes ingen mellomting.» (s. 96)⁷. (Se også Gullestad, 2001, for en lignende diskusjon.)

INSTITUSJONELLE FORHOLD: «MEN INNI ER VI LIKE ...»

Den kanskje viktigste verdien i Norge er ideen om likhet (Graubard, 1986; Lien, Lidén, & Vike, 2001). Denne verdien har «linjer fra det relativt egalitære bondesamfunnet i middelalderen til det relativt egalitære moderne

7. Journalist og forfatter Anne Holt berører noe av dette i sin kriminalroman *Offline* (2015). Romanfiguren Iftikhar Siddiqui beskriver her følelsen av *utenforskap*: «Vi med muslimsk bakgrunn har vårt utenforskap. Det er der. Hele tiden. Alltid. Uansett. Selv jeg kjenner på det. Jeg har bodd her i førtitre år. Jeg er professor ved Universitetet i Oslo. Jeg er gift med en arkitekt som heter Astrid. Barna mine heter Karianne og Fredrik. [...] Likevel kjenner jeg på utenforskapet [...]. Det gjør meg annerledes. Og det er denne følelsen, denne opplevelsen av aldri helt, aldri fullstendig, aldri komplett å høre til og å være fullt ut norsk, uansett hvor vellykkede vi blir, som gir den beste grobunnen for radikaliserings.» (s. 105–106)

samfunnet i Norge i dag» (Sørensen, 2006, s. 31). Gitt de unike historiske omstendighetene er det ikke overraskende at Norge har utviklet et egalitært samfunn preget av sterkt samhold (Avant & Knutsen, 1993).

Et ideal om likhet har naturligvis preget oppbyggingen og praktiseringen av institusjonelle strukturer og prosesser (Vike, Lidén, & Lien, 2001). Nasjonale politiske institusjoner og interesseorganisasjoner i Norge har derfor i stor grad vært bygd opp nedenfra (Hompland, 2006). Institusjonenes formål har gjerne vært knyttet til omfordeling av ressurser og styrking av svake grupper (Vike mfl., 2001). Denne vektleggingen av likhet gjennomsyrrer store deler av norsk samfunns- og næringsliv. Vi ser det for eksempel i skolesystemets vektlegging av enhetsskolen; et universelt system som verdsetter likhet (Avant & Knutsen, 1993). Vi ser det også i utformingen av et skatte- og velferdssystem som i stor grad benyttes til å utjevne forskjeller og gi et likeverdig tilbud til alle, uavhengig av den enkeltes bakgrunn og økonomi. Ideen om likhet kommer også til uttrykk i lønnsstrukturen i Norge, hvor forskjellene i lønn mellom ledere og medarbeidere internasjonalt sett er svært lave. Og ikke minst ser vi idealet komme til uttrykk i likestillingen mellom kvinner og menn. Norge var blant de første landene som innførte allmenn stemmerett for kvinner, og det drives aktiv politikk for å redusere kjønnsforskjeller. Det vakte for eksempel internasjonal oppsikt da Norge i 2003 som første land i verden vedtok at styrene i børsnoterte selskaper skal ha minst 40 prosent av hvert kjønn.

Norge er altså et relativt homogent land hvor likhet og fellesskap settes høyt. Disse verdiene fremstår som et produkt av landets historie og skaper institusjonelle strukturer og prosesser som opprettholder og forsterker strengheten i sosiale normer. En dragning mot likhet og samhold forventes å legge press på innbyggerne til å opptre «likt». Eller sagt på en annen måte: «Preset mot konformitet og strenge sanksjoner på ikke-konformitet er til stede i alle samfunn, men kanskje mer i de tynt befolkede, geografisk isolerte og relativt homogene samfunnene i Norge.» (Avant & Knutsen 1993, s. 459, vår oversettelse).

PSYKOLOGISKE FORHOLD: «DU SKAL IKKE TRO AT DU ER NOE ...»

Strenge sosiale normer kan manifestere seg i psykologiske prosesser på ulike måter (Gelfand mfl., 2011).

Et fenomen som svært ofte trekkes frem for å beskrive psykologiske særtrekk ved den norske kulturen, er Janteloven. Denne «loven» er opprinnelig beskrevet av Aksel Sandemose i romanen *En flyktning krysser sitt spor* fra 1933.⁸ Historien handler om Espen Arnakke, som kommer fra en liten, fiktiv plass som kalles Jante. I Jante er det en rekke uskrevne regler som det lille samfunnet indirekte pålegger innbyggerne å leve etter. De ti lovene viser til hvordan den enkelte skal oppfatte seg selv og oppføre seg. For eksempel hevdes det at: «Du skal ikke tro at du er noe», og «Du skal ikke innbille deg at du er bedre enn oss». Det er med andre ord vekt på at individene ikke skal skille seg ut på noen måter, og hvis de er annerledes eller dyktigere enn andre, skal de i alle fall ikke fremheve det. Hvis oppførselen ikke faller inn under Jantes uskrevne regler, vil en raskt bli støtt ut av fellesskapet. Janteloven viser i sin enkelhet til hvordan samfunnets normer undertrykker det enkelte individs frihet, handlingsrom og muligheter til utvikling.

Nordmenn flest er svært bevisste på innholdet og begrensningene som ligger i Janteloven. Dette kommer til uttrykk på mange måter. Et anekdotisk eksempel er NRKs TV-debattprogram *Trygdekontoret*, hvor en hel episode utelukkende omhandler Janteloven («Janteloven Spessial»). Programleder Thomas Seltzers introduksjon av programmet illustrerer Jantelovens sterke posisjon: «I kveld skal det handle om Norges grunnlov. Og da mener jeg ikke den fra 1814, men i stedet det som mange mener er Norges egentlige grunnlov, nemlig Janteloven.» (Seltzer, 2014) Jantelovens posisjon kommer også til uttrykk innenfor andre områder. Idrettssosiologen Jan Ove Tangen (1998) beskriver blant annet hva som kjennetegner norske idrettshelter. De skal naturlig nok være vinnere og unike, men de skal også være *alminnelige*. Det siste harmonerer godt med Janteloven; en skal ikke stikke seg ut og oppføre seg annerledes enn andre. En skal være et produkt av det kollektive. For eksempel tilskri-

8. Aksel Sandemose (1899–1965) ble født i Danmark, hadde norsk mor og flyttet til Norge i 1929. Den lille byen Jante er ifølge forfatterens forord til en senere utgave (Sandemose, 1991) en fiktiv by, men med et ytre omriss fra Nykøbing Mors i Danmark. Byen har «ingenting å gjøre med en bestemt by. Det viser seg kanskje best ved at mange har kjent igjen sitt hjemsted – notorisk har det hendt med folk fra Arendal, Tromsø og Viborg» (s. 13).

ves populariteten til Ole Gunnar Solskjær, tidligere fotballspiller i Manchester United, nettopp denne evnen til å være en alminnelig gutt fra Kristiansund (Henningsen, 2001). Andre utøvere, som friidrettsløper Henrik Ingebrigtsen, europamester på 1500 meter, hevder at hans problemer med å skaffe sponsorer kan skyldes at «min unorske stil kan slå feil ut med tanke på Janteloven» (Tingve, 2014).

Jantelovens unike posisjon i Norge påpekes interessant nok også av andre som kommer utenfra Norge. Blant annet hevder Avant og Knutsen (1993)⁹ at kulturen i Norge kan forstås aller best nettopp gjennom Janteloven, og at denne loven kan forklare innholdet i verdiene og holdningene som er felles for mange nordmenn. De hevder med all tydelighet at: «Det er omfanget og graden av konformitet i sosiale normer som er det mest bemerkelsesverdige i Norge.» (s. 452, vår oversettelse)

ER DE SOSIALE NORMENE I NORGE VIRKELIG SÅ STRENGE?

Det synes altså å være gode grunner til at Norge kan ha utviklet strenge sosiale normer. Det er likevel ett annet forhold som er verdt å diskutere. KS ble målt ved å spørre innbyggerne om deres *opplevelse* av strengheten i de sosiale normene i landet generelt. Kan det være at opplevelsen av strengheten i normene ikke samsvarer helt med hvordan de kommer til uttrykk i konkrete situasjoner? At vi opplever kulturen på en annen måte enn den i «virkeligheten» er?

Svarene på de konkrete dagligdagse situasjonene indikerer at det kan være noe i dette. Respondentene fikk som tidligere nevnt spørsmål om passende atferd i 180 konkrete situasjoner (for eksempel «Hvor passende er det å krangle på en kino?»), og for de fleste landene i studien samsvarte handlingsrommet i disse situasjonene godt med opplevd strenghet i de sosiale normene generelt (KS). Norge var imidlertid et unntak fra mønsteret. Mens vi havner blant landene i toppen når det gjelder opplevelse av strenge sosiale normer generelt (KS), havner vi blant landene på bunnen når det gjelder hvor strengt vi opplever de sosiale normene

i de konkrete situasjonene. Paradoksalt nok rapporter vi altså personlig at det er stor grad av handlingsrom i situasjonene, samtidig som vi opplever at de sosiale normene i landet generelt er svært begrensende for atferden.

Det er flere forhold som kan forklare dette tilsynelatende paradokset. En mulig forklaring er at det utvalget av situasjoner som er undersøkt i studien, bare er en liten del i universet av atferder og situasjoner hvor sosiale normer utspiller seg. Et annet utvalg av situasjoner/atferder kunne derfor gitt litt andre resultater. Det er fullt mulig at nordmenn mener at Norge generelt har strenge sosiale normer, men at normene på noen områder – for eksempel de som er målt i de konkrete situasjonene her – vil være mindre strenge i Norge relativt til andre land.

En annen forklaring kan være at de sosiale normene oppleves som strenge på samfunnsnivå, men at en personlig ikke føler seg like bundet av disse sosiale normene (Mustafa, 2013). Det kan for eksempel skyldes at det er forhold som forstyrrer i hvilken grad strengheten i sosiale normer på samfunnsnivå «transformeres» til holdninger og atferd på individnivå. En kan tenke seg flere slike modererende forhold; et eksempel er et lands grad av individualisme versus kollektivism. Ser vi nærmere på dataene i studien, viser en regresjonsanalyse med handlingsrom i konkrete situasjoner som avhengig variabel, og KS, individualisme og interaksjonen mellom disse som forklarende variabler, en signifikant interaksjonseffekt ($p < 0,05$). Jo mer kollektivistisk kulturen er, jo sterkere er sammenhengen mellom den opplevde strengheten i sosiale normer i landet (KS) og hvor begrenset en rapporterer å selv være i de konkrete dagligdagse situasjoner. Effekten av strengheten i sosiale normer på samfunnsnivå kan altså slå ut i større grad på individuelle holdninger og atferd i kollektivistiske land, enn i relativt individualistiske land som Norge (Hofstede, 2001)¹⁰. Slik sett kan en si at vi synes å oppleve strenge sosiale normer

9. Gayle R. Avant er en amerikansk forsker som hadde forskningsopphold i Norge i 1992–1993, mens Karin Patrick Knutsen er en norsk forsker ved Høgskolen i Østfold.

10. Flere studier viser også at det er sterke interaksjonseffekter mellom KS og andre kulturdimensjoner. En meta-analyse av Taras, Kirkman og Steel (2010) viser for eksempel at forholdet mellom de kulturelle dimensjonene til Hofstede og en rekke utfall på individnivå ble moderert av KS; relasjonene var sterkere for land med strenge sosiale normer.

i Norge generelt, men at vi kanskje personlig etterlever dem i noe mindre grad enn hva som er tilfellet i andre land.¹¹

HVA NÅ?

Resultatene for Norge er bemerkelsesverdige: Undersøkelsen indikerer at nordmenn opplever at de sosiale normene er svært strenge, og Norge havner i gruppe med de aller strengeste landene, som Malaysia, Pakistan og Sør-Korea – land vi kulturelt sett vanligvis ikke forbinder med Norge. Dette er interessant, spesielt fordi det i den internasjonale studien er vanskelig å finne klare faktorer som kan ha drevet Norge til slike strenge normer. Kan disse resultatene virkelig stemme? La oss se på noen begrensninger i studien og utfordringer for videre forskning.

For det første er det behov for studier som kan bekrefte våre resultater. For eksempel er det ønskelig med undersøkelser med et representativt utvalg. Videre vil det også være ønskelig med mer objektive mål på KS – for eksempel i form av observasjoner – for å kunne styrke målingen av begrepet. Slike undersøkelser er underveis.

For det andre er det behov for undersøkelser som kan forklare Norges plassering. Vi har drøftet om noen særnorske forhold, som ikke er fanget opp i den internasjonale undersøkelsen, kan forklare strengheten i de sosiale normene i Norge. Men det er naturligvis ikke uproblematisk at vi her søker etter informasjon som bekrefter konklusjonen. Resonnementene må derfor tolkes i lys av dette. Vår kunnskap om sosiale normer i Norge er begrenset, og i videre forskning vil det trolig være hensiktsmessig å trekke på mange ulike felt for å forstå utviklingen. Vi har i denne artikkelen flørtet med fag som historie, sosiologi, antropologi, statsvitenskap og psykologi, men her er det ønskelig å grave både dypere og bredere.

For det tredje er det behov for studier som kan bidra til kunnskap om generaliserbarhet. En interessant retning er hvorvidt KS kan anvendes på flere nivåer. Begrepet vil trolig kunne benyttes for bedre å forstå grupper, organisasjoner og subkulturer innen orga-

nisasjoner. Nyere teamlitteratur ser for eksempel på hvordan team kan prestere gjennom å rette søkelys mot utvikling av hensiktsmessige normer i den første tiden teamet er samlet (f.eks. Mathieu & Rapp 2009; Sverdrup & Schei 2015). En annen retning er hvorvidt resultatene er stabile over tid.¹² Har for eksempel Norge endret seg? Dette har vi ikke gode data på, men i et fagessay spekulerte Dehli og Imenes (2007) på hvorvidt nordmenn er verdens mest konforme folkeferd. Dette baserte de blant annet på Milgrams (1961) studier av sosial konformitet hvor han ved hjelp av Aschs (1955) klassiske konformitetstester sammenlignet nordmenn og franskmenn. «Milgram tegner et bilde av nordmannen som en konform og fortiet type som følger flokken», skrev Dehli og Imenes (2007, s. 34) i sitt essay og stilte spørsmål ved om vi ville sett de samme resultatene i dag. Kanskje har vi ikke endret oss så mye de siste 50 årene? Vi liker fortsatt å gå i flokk.

HVA SÅ?

Krysskulturell kunnskap om sosiale normer kan være nyttig for å forstå hvordan vi kan samarbeide på tvers av landegrenser. Innbyggere fra land med svake sosiale normer vil i interaksjon med innbyggere fra land med strenge sosiale normer måtte være ekstra observante på de sosiale kodene og det begrensede handlingsrepertoaret i slike land. Omvendt vil innbyggere fra land med strenge sosiale normer oppleve at sosial atferd er mer uforutsigbart, og at rammene for hvordan en kan oppføre seg, er løsere i land med svake sosiale normer.

Nyere forskning indikerer for eksempel hvor vanskelig det kan være for utestasjonerte (*expatriates*) å bevege seg mellom land med strenge og svake sosiale normer (Geerart, Li, Ward, Gelfand, & Demes, 2017). Nyere studier viser også hvor utfordrende fusjoner og oppkjøp kan være på tvers av kulturer med strenge og svake sosiale normer. Li, Gelfand og Kabst (2017) fant for eksempel at verdien oppnådd av oppkjøpere i snitt sank med mer enn 34,3 millioner dollar ved ett standardavviks forskjell i KS mellom kulturene som handlet med hverandre.

11. Det samme mønsteret som i Norge, dvs. relativt sett strengere sosiale normer generelt enn i holdningene som kommer til uttrykk i de konkrete dagligdagse situasjonene som ble målt, er tydelig også i Tyskland og til dels i Storbritannia. Dette er begge land som også skårer høyt på individualisme.

12. Ettersom KS er et relativt nytt begrep, har vi få studier som har kartlagt utvikling over tid. En studie av utviklingen i en tiårsperiode (2002 til 2012) i Estland indikerer imidlertid at KS er relativt stabilt over tid, og at endringer skjer sakte (Mandel & Realo, 2015).

KS har også vært lansert som et nytt rammeverk for å forstå konsumentatferd i ulike kulturer (se Li, Gordon, & Gelfand, 2017, for en inngående diskusjon om dette, med påfølgende kommentarartikler). For eksempel vil det kunne ha implikasjoner for hvilke tema et selskap bør satse på i ulike land. I land med lav KS vil reklamer som fremmer idealer og risikotaking, unikheter og heterogenitet samt ikke-tradisjonelle roller, trolig være de som slår best an, mens i land med høy KS vil reklamer om tema som passer etablerte sosiale standarder, stabilitet og uniformering samt tradisjonelle roller, trolig være mest velegnet (R. Li mfl., 2017). Et annet eksempel er at siden land med strenge sosiale normer er karakterisert av ensartethet, vil det gjerne være rom for en mindre bredde av merkevarer. Merker i land med lav KS vil prøve å skille seg ut fra omkringliggende merker, mens merker i land med høy KS vil være mer like. Bedrifter som beveger sine merker mellom ulike land, bør være spesielt på vakt for hvordan imaget til et merke kan utfordre og true konsumentene i ulike land, spesielt i land med høy KS (R. Li mfl., 2017).

HVA MED NORGE?

Strengheten i de sosiale normene kan også ha interessante implikasjoner for samfunns- og næringsliv innad i de enkelte land. På mange måter griper de inn i to av vår tids største utfordringer: Evnen til å takle økende *migrasjon* og evnen til å skape utvikling og *innovasjon*. Norge og Europa står ovenfor en formidabel oppgave med å håndtere flyktningestrømmene, og det blir hevdet at innvandring er ett av de viktigste spørsmålene for Norges fremtid (Lurås, 2015). Samtidig er vår økonomiske vekst og velstand fremover trolig avhengig av

kreativitet og evne til innovasjon. Kreativitet er ifølge den amerikanske forskeren Richard Florida nettopp den avgjørende kilden til konkurransefortrinn, og «vinnerne på lang sikt er de som kan skape og fortsette å skape» (Florida, 2003, s. 6, vår oversettelse).

I et samfunn med strenge sosiale normer kan vi forvente lavt konfliktnivå, effektivt samspill og sterk regulering. Men fordelene med strenge kulturers forutsigbarhet og orden kan raskt overgå av ulempene med manglende evne til å håndtere forhold som utfordrer denne stabiliteten – det være seg innvandring eller nytenkning. Det vil være krevende for en utenforstående å komme til et samfunn bestående av utallige uskrevne regler for hvordan en skal opptre, og hvor toleransen for avvikende atferd er lav. Land som Norge kan dermed ha større vanskeligheter enn andre med å inkludere nykommere. I land med strenge sosiale normer vil det også være krevende å få i gang nyskapende prosesser, fordi kulturen underbygger det konforme.¹³ Kreativitet er i sin essens ikke-konformitet. Med andre ord: Strenge sosiale normer skaper utfordringer både for inkludering av dem som kommer *nye* inn i kulturen, og for dem som kommer *innenfra* kulturen og forsøker å utvikle denne.

Det føles trygt når vi går i takt. Men det gjør nok ikke integrering og innovasjon noe lettere. M

13. Nyere forskning viser en klar sammenheng mellom strenghet i de sosiale normene og kreativitet. For eksempel viste en studie av sosiale normer i 50 amerikanske stater at stater med strenge sosiale normer hadde langt færre patenter og færre kunstnere per innbygger enn stater med svake sosiale normer (Harrington & Gelfand, 2014). Tilsvarende finner Chua, Roth og Lemoine (2015) at strenge sosiale normer hemmer kreativitet i forbindelse med folkefinansiering.

REFERANSER

- Asch, S.E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193, 31–35.
- Avant, G.R., & Knutsen, K.P. (1993). Understanding cultural differences: Janteloven and social conformity in Norway. *Et Cetera: A Review of General Semantics*, 50(4), 449–460.
- Chua, R.Y.J., Roth, Y., & Lemoine, J. (2015). The impact of culture on creativity: How cultural tightness and cultural distance affect global innovation crowdsourcing work. *Administrative Science Quarterly*, 60, 189–227.
- Dehli, L., & Imenes, A.G. (2007). Nordmenn – verdens mest konforme folkeferd? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 44, 32–34.
- Florida, R. (2003). *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Gelfand, M.J., Raver, J.L., Nishii, L., Leslie, L.M., Lun, J., Lim, B. C., [...], Yamaguchi, S. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study. *Science*, 332, 1100–1104.
- Geraert, N., Li, R., Ward, C., Gelfand, M.J., & Demes, K. (2017). *A tight spot: How personality moderates the impact of social norms on sojourner adaptation*. Manuskript til vurdering.
- Graubard, S. (1986). *Norden – the passion for equality*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Gullestad, M. (2001). Likhetens grenser. I M.E. Lien, H. Lidén, & H. Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge* (s. 32–67). Oslo: Universitetsforlaget.
- Harrington, J.R., & Gelfand, M.J. (2014). Tightness–looseness across the 50 unites states. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *111*, 7990–7995.
- Henningsen, E. (2001). Selvforvaltningens dilemmaer: Idretts-helten og fellesskapet. I M.E. Lien, H. Lidén, & H. Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge* (s. 110–131). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. London: Sage.
- Holt, A. (2015). *Offline*. Bergen: Vigmstad & Bjørke.
- Hompland, A. (2006). Dagens Norge. I G. Ulfstein, I. Lien, & F. Ali (red.), *Velkommen som statsborger* (s. 32–83). Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- House, R.J., Hanges, P.J., Javidan, M., Dorfman, P.W., & Gupta, V. (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 cultures*. San Francisco, CA: Sage.
- Kramer, J. (1984). Norsk identitet – et produkt av underutvikling og stammetilhørighet. I A.M. Klausen (red.), *Den norske væremåten: Antropologisk søkelys på norsk kultur* (s. 88–97). Oslo: Cappellens Forlag.
- Li, C., Gelfand, M.J., & Kabst, R. (2017, August). *Influence of tightness–looseness on cross-boarder acquisition performance*. Paper presentert på den årlige «Academy of Management»-konferansen, Atlanta, Georgia.
- Li, R., Gordon, S., & Gelfand, M.J. (2017). Tightness–looseness: A new framework to understand customer behavior. *Journal of Consumer Psychology*, *27*, 377–391.
- Lien, M.E., Lidén, H., & Vike, H. (2001). *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lurås, H. (2015). *Hva truer Norge nå? Sikkerhetspolitiske selvbedrag etter den kalde krigen*. Oslo: Cappelen Damm.
- Mandel, A., & Realo, A. (2015). Across-time change and variation in cultural tightness–looseness. *Plos One*, *10*, e0145213.
- Mathieu, J.E., & Rapp, T.L. (2009). Laying the foundation for successful team performance trajectories: The roles of team charters and performance strategies. *Journal of Applied Psychology*, *94*, 90–103.
- Milgram, S. (1961). Nationality and conformity. *Scientific American*, *205*, 45–51.
- Mu, Y., Kitayama, S., Han, S., & Gelfand, M.J. (2015). How culture gets embrained: Cultural differences in event-related potentials of social norm violations. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *112*, 15348–15353.
- Mustafa, G. (2013). *Causes and consequences of culturally congruent leadership: Theoretical and empirical insights*. PhD thesis, NHH Norwegian School of Economics.
- Pelto, P.J. (1968). The difference between «tight» and «loose» societies. *Transaction*, *5*, 37–40.
- Realo, A., Linnamägi, K., & Gelfand, M.J. (2015). The cultural dimension of tightness–looseness: An analysis of situational constraint in Estonia and Greece. *International Journal of Psychology*, *50*, 193–204.
- Roos, P., Gelfand, M.J., Nau, D., & Lun, J. (2015). Societal threat and cultural variation in the strength of social norms: An evolutionary basis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *127*, 14–23.
- Sandemose, A. (1933). *En flyktning krysser sitt spor: Fortelling om en morders barndom*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Sandemose, A. (1991). *En flyktning krysser sitt spor: Espen Arnakkes kommentarer til Janteloven. Med forfatterens forord*. Den Norske bokklubben.
- Schwartz, S.H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. I U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitcibasi, S. Choi, & G. Yoon (red.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (s. 85–119). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Seltzer, T. (2014). *Trygdekantoret: Janteloven Spessial* [TV-serie episode]. NRK3. Hentet 07.02.2018 fra <https://tv.nrk.no/serie/trygdekantoret/MUHH50000614/season-8/episode-5>
- Sverdrup, T.E., & Schei, V. (2015). «Cut me some slack»: The psychological contracts as a foundation for understanding team charters. *Journal of Applied Behavioral Science*, *51*, 451–478.
- Sørensen, Ø. (2006). Norges historie. I G. Ulfstein, I. Lien, & F. Ali (red.), *Velkommen som statsborger* (s. 8–31). Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Sørhaug, H.C. (1984). Totemisme på norsk – betraktninger om den norske sosialdemokratismes vesen. I A.M. Klausen (red.), *Den norske væremåten: Antropologisk søkelys på norsk kultur* (s. 61–87). Oslo: Cappellens Forlag.
- Tangen, J.O. (1998). «Fritt for å være Bjørn Dæhli!»: Om idrettsidolers funksjon, deres samfunnsmessige forutsetninger og idoldyrkingens konsekvenser. I Loland, S. (red.), *Toppidrettens pris: En debattbok* (s. 119–136). Oslo: Universitetsforlaget.
- Taras, V., Kirkman, B.L., & Steel, P. (2010). Examining the impact of culture's consequences: A three-decade, multilevel, meta-analytic review of Hofstede's cultural value dimensions. *Journal of Applied Psychology*, *95*, 405–439.
- Tingve, P.M. (2014, 11. september). Min unorske stil kan slå feil ut med tanke på janteloven. *Dagbladet*. Hentet 07.02.2018 fra http://www.dagbladet.no/2014/09/11/sport/pluss/friidrett/henrik_ingebrigtsen/35025795/
- Van de Vliert, E. (2009). *Climate, affluence, and culture*. New York: Cambridge University Press.
- Vike, H., Lidén, H., & Lien, M.E. (2001). Likhetens virkeligheter. I M.E. Lien, H. Lidén, & H. Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge* (s. 11–31). Oslo: Universitetsforlaget.